

June 24, 1975
Interchurch Peace Council (IKV) Commentary, 'A Disappointing Paper'

Citation:

“Interchurch Peace Council (IKV) Commentary, 'A Disappointing Paper',” June 24, 1975, History and Public Policy Program Digital Archive, International Institute for Social History, Amsterdam, Archief Interkerkelijk Vredesberaad, Notulen en vergaderstukken 1976, box 12.
<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/122394>

Summary:

Philip E. Everts expresses disappointment and criticism over the Dutch government's memorandum on disarmament and security.

Credits:

This document was made possible with support from Carnegie Corporation.

Original Language:

Dutch

Contents:

- English Translation
- Scan of Original Document

A disappointing paper

The Memorandum on Disarmament, long-since announced, but published finally with great delay, generally has turned out to be a big disappointment. That disappointment is not caused by an expectation that there would suddenly be presented a totally new vision on policy concerning peace and security (though the initial announcement, with quite a bit of fanfare, of an 'active peace policy' and the appointment – for the first time – of a State Secretary of Foreign Affairs for Disarmament Matters did give cause for such expectations). After all, one cannot expect of a government that it speaks with two voices. The course of events, also under this government, does not deviate from the usual pattern: first, the coming ten-year defense budget as part of NATO was fixed in the Defense Memorandum, and only then some things are said about the dangers inherent in this policy. No, the reason for our disappointment lies in the content of the memorandum itself.

No perspective

To this Memorandum on Disarmament, as to the complete security policy, what the Interchurch Peace Council has written in 1972^[i] applies: "Generally, the peoples living 'under the protection of the nuclear umbrella' are not told in any way anything sensible about the question what could eventually be the ending of this system... There is no perspective offered on a less dangerous and less immoral system." One could call this memorandum "low on illusions," but also: low on creativity, low on taking the actual current situation really seriously and full of illusions on seeking security in military power.

For sure, the risks of the existing system are mentioned in so many words, the criticism against it is discussed, but for the rest only noted. The most important objection that must be made against this memorandum is that nowhere in the policy we can see the awareness that the problem of the nuclear weapons is not just a danger that must be balanced against others, but that it is literally the problem of the survival of the human race. From the stated policy it becomes clear that in the conflict between national security and prevention of war, when push comes to shove, the choice is always for the former, that the risks of every more fundamental change are broadly elaborated upon, while is said about the existing system that it "has not functioned perfectly, but still satisfyingly"^[ii]; that finally there are pleas for all kinds of in themselves desirable things far removed from us, but that when it is about our own safety reservations abound. The memorandum leaves no doubt about the fact that within the usual conception of deterrence and within a security policy that, like ours, is so narrowly bound to NATO, Dutch disarmament policy in practice only has very limited room for maneuver.

Other reasons for disappointment are found in:

- the obscurities and contradictions in the memorandum and the sometimes one-sided representation of issues.
- the generally limited approach, placed in a formally legal and diplomatic framework and having too little attention for causes of armament and violence (though in a general way it is said that contributions to the removal of these must have an important place in policy)
- the lack of information about concrete proposals as made by the "other side."

In the following I will give examples of this criticism.

Positive aspects

All this does not mean that there aren't any positive elements in this memorandum at all. The following points, among others, deserve much praise:

- In the memorandum, the current situation in the world is characterized as one of "unbridled armament." This goes especially for the two superpowers. Of the continuation of this arms race between them and meager results of SALT, there is fairly open criticism.

- The memorandum is very explicit about the desirability of a reinforcement of the striving for non-proliferation. In this connection, there is a plea for a ban on all nuclear tests.
- In principle, the pursuit of the reduction of the role of nuclear weapons is hopeful too. (But the elaboration of this goal remains half-hearted and caught in the inconsistencies and contradictions of the philosophy of deterrence).
- In conclusion, it is also hopeful that the authors of the memorandum – more than ever was the case in previous policy papers – do not primarily seek the causes for the failed arms control and disarmament in Soviet unwillingness and the communistic expansionism any more, but pay attention to the dynamic inherent in processes of armament. They also show that they do not want to avoid the discussion with the critics of the current policy, while there is the beginning of acknowledgement that those objections sometimes do have validity and deserve to be taken into account.

Important in this respect is the announcement that the government intends to study the question as to what economic, social and political pressure has been and is being exerted on maintaining and expansion of Dutch armament. Another subject about which the government wants to promote research, is that of the nonviolent resolution of conflicts – social defense included. These are important initiatives that deserve to be monitored carefully.

Thus, there surely are some positive aspects. But is this sufficient? With some overstatement, one could say that this memorandum waves to the left, but turns to the right: down the dead-end street of strategic thinking.

The philosophy of deterrence

The questionable assumptions and intrinsic contradictions and the extremely risky aspects of the philosophy of deterrence are expounded far too often - and to the point of weariness - to repeat them in this place. The situation was summarized very concisely in the well-known SIPRI-yearbook 1974: "As time goes on, the severe shortcomings of nuclear deterrent doctrines are becoming known for what they are – inhumane, irrational, positively dangerous, and a bar to progress in disarmament."^[1] Indeed, inhuman, irrational and dangerous.

The memorandum too is caught in those intrinsic contradictions of the strategy. That contradiction is fundamental and is, in short, that what is being done to preserve or improve the credibility of deterrence as a strategy **to prevent war**, on the contrary would lead to fatal results if the initial deterrence would fail, and one would in fact **have to wage war**.

Of course, the authors are aware of this dilemma. Every time when their analysis should lead them to conclude that the current strategy as an **operational** strategy is absolutely unsuitable for waging actual war and should lead to the most fatal results, they hesitate and emphasize that it is primarily about preventing war. The question is raised, appropriately, whether a limited use of tactical nuclear weapons would produce the intended "admonitory effect." Will the enemy comply with the "rules" of the flexible-response-strategy?

The authors must admit: "Naturally, it could naturally not be predicted in what way a conflict could develop in reality." Subsequently, they bury their head in the sand and write: "In all this, we should keep in mind that the strategy's primary function is not waging war, but rather preventing it...". But the problem is exactly that threatening with something that could have fatal results when the threat should be really carried out, is not credible. One could not deter with a war that cannot be waged. It is making a virtue of necessity to make of the uncertainties of the analysis the core piece of the deterrence, as happens with respect to the so-called American nuclear guarantees and the moment of use of tactical nuclear weapons. There is a lot of attention paid to these tactical nuclear weapons in connection with the wish to push back the role of these weapons in the strategy. The discussion revolves around the question whether what is the case with the achievement of parity in strategic nuclear weapons, namely that their role has been reduced to deterring their use by the other, (even though some strategists try to get out from under that) does not also hold for tactical

nuclear weapons. That would mean that they would only be deployed after a first use of them by the enemy. The memorandum initiates some ideas in this direction. There is a plea for raising the nuclear threshold. Small nuclear weapons (the so-called mini-nukes) are rejected, because these could blur the 'watershed' between nuclear and conventional weapons. Finally it is noted that now that the Warsaw Pact countries also possess tactical nuclear weapons, it is not possible anymore that Western tactical nuclear weapons automatically could compensate for conventional inferiority. The authors continue: "The 'flexible response'-strategy therefore emphasizes (because of the devastating effects of nuclear weapons, p.e.) heavily the possibilities for preventing every nuclear use, consequently raising the nuclear barrier as high as possible." Elsewhere they state: "The entire tendency of the strategy is to exercise the utmost restraint..."

In this vision fits as well what the memorandum says about the contribution the achievement of conventional parity (a common ceiling) could make to a curtailing of nuclear weapons. Then, after all, these weapons would not be needed anymore to prevent the enemy from abusing its conventional predominance.

But all this precisely is not compatible with the flexible-response-strategy, which on the contrary wants to leave open the option of a first and early use of nuclear weapons. It is not compatible either with what we know about the actual military build-up, that involves a massive and early use of nuclear weapons also.^{liv} The memorandum is silent about the operational strategy on this issue. It is questionable if it exists. The fundamental dilemma is, after all, that the United States fear that the weapons would be used too early and that the Europeans, especially the Germans, fear that they would be used too late. The idea of a selective and limited use seems a dangerous illusion to me. The SIPRI-yearbook concludes^{lv} (as a result of the new Schlesinger-doctrine of the 'selective options'): 'The heart of matter is that a nuclear war, because the officially accepted strategy of the attack of military goals makes it 'more flexible,' also becomes more imaginable and with it more probable.... Few people will have faith in the possibility that the nuclear war could remain a limited affair. Every use of nuclear weapons, regardless of their type, probably will result in an all-out nuclear war.' It is revealing what now officially has been confirmed, namely "that the nuclear deterrence in reality was so primitive, that it only kept open the option of a massive all-out attack.... But as bad as this situation is, the consequences of the switch to a more flexible strategy of the kind that is now accepted, are still worse." Nevertheless, the memorandum welcomes this change, because it would reinforce the credibility of the flexible response. But as long as that strategy is employed, the attempt to decrease the role of nuclear weapons probably remains an illusion. This is proved too by the dismissal of measures initiated by others that could concretize this curtailment, such as the announcement of a no-first-use-declaration and the establishment of denuclearized zones in Europe, because these would not be compatible with the strategy and in any case are made conditional upon the achievement of conventional parity.

The conventional power relationships (MBFR)

Repeatedly, the memorandum states that the achievement of a "more or less equal level" of conventional forces is a condition for further steps, like the reduction of nuclear weapons, no-first-use and other measures, and would make an important contribution to détente. About this, one could make some remarks. In the first place, it is questionable whether there is a clear Eastern conventional supremacy. An estimation of the balance of power is surrounded by so many uncertainties, that it is nearly impossible to make any reliable assessment. The most trustworthy estimations^{lvii} conclude that there are imbalances in different parts, yet in general there is no considerable predominance on either side. The included table^{lviii} does mention the ground forces and the tanks, but not the anti-tank weapons and helicopters, where the West has superior numbers. Justifiably, it is remarked that counting airplanes in a particular area has a limited meaning. After all, they can easily be flown in from somewhere else.

The Western attempt – so far – in that situation of overall-symmetry to put right the asymmetry on one part seems to me doomed to failure. Certainly, the government is pleading, as is well-known, for inclusion of tactical nuclear weapons in the MBFR-talks, but it still holds on to the thought of the

common ceiling. The idea that the tactical nuclear weapons could be exchanged for conventional troops is not (yet) put forward either. Both types of weapons are seen as separate problems and treated as such. That demand justifiably is unacceptable for the other side. It is strange that in the memorandum there is said nothing about the different negotiating proposals (this is done with the treatment of other subjects) and that there is made no distinction (in the rejection of it) between reductions in an absolute sense and in terms of percentage. In the latter case the absolute differences decrease too, after all. Therefore, it is not true that in the latter case the unbalanced relations would be confirmed. Apart from that, it is difficult to see why at a lower level a relative supremacy would become more meaningful. Not considered here is that imbalances of power necessary for successfully carrying out an attack, do not exist in the current situation.

No-first-use-declaration

It has already been mentioned that the memorandum rejects or in any case postpones to a, based on current conditions, very hypothetical future the issuing of a declaration that one will not be the first to use nuclear weapons. Additionally, such a measure is unjustifiably represented as something one would do in an otherwise undesirable situation.

If it is said that such a declaration must at least be two-sided, then it is forgotten that this has been repeatedly proposed already by the East. It is forgotten too that such a declaration could be a good step in the direction of a ban on the use of nuclear weapons (which after all for the time being would probably leave open the possibility the use in retaliation). Such a step could have great significance as part of a policy that tries to prevent the further proliferation of nuclear weapons. A no-first-use-declaration would be the clearest form in which the reduction of the role of nuclear weapons could take shape. It would confirm that, also in the case of tactical nuclear weapons, their role – if there is one – only exists in deterring their use by the other party.

It is striking that the government here, as elsewhere, is hiding more or less behind the unwillingness of the NATO-partners to consider this idea. If a proposal is good, it should be defended, also when (for the time being) one can expect only limited support. It would serve the intellectual honesty, when desirability and practicability would be distinguished clearly.

Nuclear weapons-free zones

With regard to the idea of nuclear weapons-free zones applies what was mentioned before, that the memorandum is ready to recommend far-reaching measures to others, as long as these are far enough from our own beds. Thus, the advantages of the founding of nuclear weapons-free zones, for example in Latin America, the Middle East or the area of the Indian Ocean, are elucidated thoroughly. But when these matters come closer to home, all kind of objections are raised. It holds again, that plans for similar zones in Europe are rejected as if it is about a **partial** measure and not about a part of a **package** of measures and of a new strategy that tries to free itself from the bankruptcy of the atomic armament. It is striking that one looks past the many proposals that have been made by the Eastern side and that recently have been confirmed. When in this regard there is another plea in favor of a declaration that one wants to see a removal of all nuclear weapons from Dutch soil, that is not because we want to have clean hands or because we want to see them moved to West Germany (in fact it is more important that the weapons will be removed from Germany than from the Netherlands), but because such an announcement could be the crowbar that could loosen the discussion about these weapons. It is striking that in this regard, as in many passages in the memorandum, there are warnings time after time of the risk that a sweeping change of strategy could have a destabilizing effect and elsewhere (especially in West Germany) could feed the desire for alternative security systems, either in the form of a bilateral alliance with the United States, or in the form of a West European defense and nuclear force. More about that now.

A West European nuclear force

The authors' standpoint vis-à-vis the problem of the West European nuclear force – incidentally not described or defined anywhere in the memorandum – is clearer than in the Defense Memorandum⁴¹, where the problem was identified as 'not very topical' and the possible mutual incompatibility of goals such as maintaining the Atlantic ties, establishing a European Union and preventing a European nuclear force was analyzed insufficiently. It is recognized now that the danger is not so much in the, indeed unlikely, establishment of a West European nuclear force as a "crowning achievement" of political integration as an act of political willpower, but especially in the gradually developing interim- and preliminary phases that are not forbidden by the Non-Proliferation Treaty. Nevertheless, the impression remains that one keeps postponing the problem and only recognizes hypothetical frictions. In what way one wants to resist the processes just mentioned remains unclear. But it is not possible to analyze this within the formal judicial framework of this memorandum, which does recognize the significance of technological, economic and military pressures in the direction of more and more armaments, but only identifies these pressures and does not incorporate them within the further analysis.

Striking is that, while on the one hand the difficulties for the establishment of a West European nuclear force are called "nearly insurmountable," elsewhere there are constant reminders of the danger, that the changes of policy advocated by others could bring the West European nuclear power closer.

It seems therefore, that the critics of a West European nuclear force, who also criticize the current conceptions of deterrence, are in danger to get caught in a trap in which they could be challenged with their own arguments. The solution is found in arguing, and rightly in my opinion, a) that the processes that could lead to a West European nuclear force are less 'guidable' than is commonly thought and are thus less sensitive to political actions originating from feelings of reduced safety, and b) that the alternative strategy advocated (defensive deterrence, no-first-use, nuclear weapons free zones, reduction of tactical nuclear weapons) will in fact improve the stability and security, also psychologically, so that the observed danger of the West European nuclear force is an illusion, with which we do not have to be preoccupied.

The Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE)

Especially because the memorandum in the beginning justifiably states that a peace policy must be directed toward the removal of causes of tensions and conflicts, it is disappointing that the paragraphs dedicated to the CSCE, which hopefully will enter its third and for the time being concluding phase in the near future, are so noncommittal. If this indifferent and uninterested way of writing about this conference is an indication of the real importance the Netherlands attaches to it, then the fine words about an "active peace policy" become quite empty. In contrast with what is being said in the memorandum, I think that we should not make more freedom for the exchange of ideas, persons and information – as desirable as these are on their own – a condition for détente. This goal can only be reached as a consequence of political and economic rapprochement and integration. As long as this is not the case, this pursuit will appear to the other party, correctly or incorrectly, as an attempt of subversion.

The Non-Proliferation Treaty (NPT)

I have already mentioned as one of the positive aspects of this memorandum, that it argues so strongly in favor of a strengthening of the current treaty against the proliferation of nuclear weapons. Partly as a result of the recently held so-called "Review Conference," where the functioning of the NPT has been discussed, certain measures are welcomed which eventually could close the holes in the proliferation net. In this regard there is a correct reference to how the ongoing nuclear arms race between the superpowers mortgages efforts to counter the proliferation of nuclear weapons. Although this argument should not be used as an argument in favor of proliferation, the power of this argument is underestimated. Is the government serious enough in her attempts to reduce the role of nuclear weapons and is it convinced of the necessity to make concessions in this field, to be a credible voice in the area of non-proliferation? As long as one

thinks that nuclear weapons are indispensable for one's own protection and considers this politically and morally acceptable, the striving for non-proliferation remains hypocritical and not very effective.

Social defense

While in 1968 the then minister Den Toom rejected a suggestion to pay attention to the ideas of nonviolent and social defense as undermining deterrence, now for the first time there is some serious attention paid in a government paper to a nonviolent alternative to military power! That is a gain, as is the encouragement of a further inquiry into it. The idea is still rejected, because the chances of effective nonviolent resistance are not deemed very high and therefore the system would not deter sufficiently, at least an initial start has been made in thinking about an alternative conception, which of course at the moment is not yet well-thought-out, but deserving of closer investigation. But then it is necessary to assess both conceptions, the military and the non-military, in the same way. If the social defense must be dismissed, because "it does not offer a sufficient guarantee for the security of the state and its subjects against the exertion of violence," then that goes equally for the prevailing system, through which, after all, even physical survival cannot be guaranteed. When the military deterrence fails, the war is over, because annihilation is then a fact; in the case of social defense, the battle then only begins.

Education and consciousness-raising

The memorandum rightly states that the disarmament policy must be supported and driven by an educated and conscious public opinion. "That is why the government attaches greater value to the stimulation of consciousness-raising regarding issues of peace and war." It is satisfying that the authors of the memorandum are ready, "within the bounds of their possibilities," to help consolidating the base of this educational work. It is satisfying also that they have in mind not only the Dutch Institute for Peace Issues, but also other private organizations and institutions active in this field. It is the task now of the organizations involved quickly to elaborate some proposals for this proposed cooperation.

Conclusions

I have tried to show that the memorandum does not draw the necessary conclusions from its own analysis of the contradictions of the deterrence philosophy. Precisely because one eventually ends up conforming to the current security system, in spite of the more or less outspoken criticism of it, there remains only very little room for a real disarmament policy. This certainly applies to the European situation, in which we are involved most. Through exaggeration of the risks connected to policy changes, the available margins are left unused. Sometimes it is not clear whether the government itself does not want this or that it fears a lack of agreement among the allies. It should be acknowledged that these restrictions are real as long as the Netherlands remains a member of NATO, and whether the possibilities outside of it will be bigger remains questionable. But the burden is on the people who regard NATO as the best way to achieve our goals and who want to frighten us against all alternatives.

A different policy

Without breaking completely with NATO and its philosophy of deterrence in advance, one can certainly imagine some moves that break with the current situation enough to open up new perspectives on a less risky system. One could think about:

- not basing the military deterrence on a very improbable, big and deliberate attack, but on controlling largely unplanned crisis situations
- recognizing that tactical nuclear weapons can have as their only function the prevention of their use by the enemy; when they do not play a role anymore as a compensation for conventional weakness in crisis management, their number could be reduced drastically,

even one-sidedly

- in such a new strategy could fit logically also the issuing, possibly unilaterally, of a no-first-use-declaration and denuclearized zones in Europe
- at the MBFR talks abandoning a common ceiling for conventional troops in Central Europe and accepting reductions in terms of percentage
- stimulating the conversation about nuclear armament by bringing into the discussion the deployment of nuclear weapons on Dutch soil; renounce nuclear tasks by the Netherlands.
- elaborating a policy regarding the West European integration, so that the danger of a West European nuclear force, also in its early stages, is prevented as effectively as possible.

Leiden, 24 June 1975

Philip P. Everts

^[i] The government's national security policy paper, "Defensienota" of 1974.

^[ii] *The future of Europe*, Standpoint of the Interchurch Peace Council, Voorburg, 1972.

^[iii] Because I only had a copy, there are no direct references here to specific pages in the memorandum.

^[iiii] *SIPRI Yearbook on World Armaments and Disarmament 1974*, Stockholm, 1974, p. 64.

^[v] Cf. M.J. Brenner, 'The tactical nuclear strategy and European defense: a critical reappraisal', *International Affairs* 51 (1975) pp 1, 23-42.

^[vi] Quoted here: NIVV Summary *Wapenfeiten (Facts of Arms)* 1975, p 15

^[vii] For example: SIPRI publication *Force Reductions in Europe*, Stockholm, 1974.

^[viii] Quoted from *The Military Balance, 1974-1975*, London, 1974, p 101.

6 De reeds lang aangekondigde, maar met grote vertragingen nu toch verschenen, Ontwapeningsnota is over het algemeen een grote teleurstelling geworden. Die teleurstelling vindt zijn oorzaak niet in de verwachting dat nu plotseling een geheel andere visie op het beleid inzake vrede en veiligheid zou worden gepresenteerd (al gaf de destijds met nogal wat fanfare aangekondigde 'aktieve vredespolitiek' en de aanstelling — voor het eerst — van een staatssecretaris van Buitenlandse Zaken voor Ontwapeningsaangelegenheden wel voedsel aan deze verwachting). Men kan immers moeilijk van een regering verwachten, dat zij met twee monden spreekt. De gang van zaken, ook onder dit kabinet, wijkt niet af van het gebruikelijke patroon: eerst werden, in de Defensienota, onze militaire uitgaven in het kader van de NAVO voor de komende tien jaar vastgelegd en daarna wordt er dan ook iets gezegd over de gevaren, die aan die politiek inherent zijn. Neen, de reden voor onze teleurstelling ligt in de inhoud van de nota zelf.

Geen perspectief

Voor deze ontwapeningsnota geldt, evenals voor het gehele veiligheidsbeleid, wat het Interkerkelijk Vredesberaad in 1972 schreef ¹⁾: 'In het algemeen wordt aan de volken, die leven 'onder de bescherming van de atoomparaplu' op geen enkele wijze iets zinnigs verteld over de vraag wat de afloop van dit systeem zal zijn ... Er wordt ... geen uitzicht geboden op een minder gevaarlijk en minder immoreel systeem.' Men kan de nota 'arm aan illusies' noemen, maar ook: arm aan creativiteit, arm aan het werkelijk serieus nemen van de feitelijke actuele situatie en rijk aan illusies omtrent het zoeken van veiligheid in militaire macht.

Zeker, de risico's van het bestaande systeem worden met zoveel woorden genoemd, de daartegenin gebrachte kritiek wordt besproken, maar verder voor ken-

nisgeving aangenomen. Het voornaamste bezwaar dat tegen de nota moet worden ingebracht is, dat nergens in het beleid het inzicht doorklinkt dat het probleem van de kernwapens niet zomaar een gevaar is dat tegen andere moet worden afgewogen, maar dat het het probleem is van de menselijke overleving in de letterlijke zin. Uit het uiteengezette beleid blijkt, dat in het conflict tussen nationale veiligheid en oorlogsvoorkoming als het erop aan komt steeds voor het eerste wordt gekozen, dat de risico's van ieder wat fundamentele verandering breed worden uitgemeten, terwijl van het bestaande stelsel slechts wordt gezegd, dat het 'niet volmaakt, doch wel bevredigend' ²⁾ heeft gefunctioneerd, dat tenslotte voor allerlei, op zich wenselijke, zaken wordt gepleit die zich ver van ons bed bevinden, maar de boot wordt afgehouden, zodra eigen veiligheid in het geding lijkt te zijn. De nota laat er geen twijfel over bestaan, dat binnen de gangbare afschrikkingskonceptie en een veiligheidsbeleid, dat, zoals het onze, zozeer in de NAVO is ingekapseld een Nederlands ontwapeningsbeleid praktisch slechts zeer geringe armslag heeft.

Andere redenen voor teleurstelling zijn gelegen in:

— de onhelderheden en tegenstrijdigheden in de nota en de soms eenzijdige voorstelling van zaken.

— de over het geheel genomen beperkte aanpak, die in een formeel juridisch en diplomatiek kader is geplaatst en te weinig aandacht heeft voor de oorzaken van bewapening en geweld (al wordt in het algemeen wel gezegd, dat het bijdragen tot het wegnemen daarvan een belangrijke plaats in het beleid moet hebben).

— het gebrek aan informatie over concrete voorstellen, zoals die door 'de andere zijde' worden gedaan.

Voorbeelden van deze kritiek zal ik hierna noemen.

Positieve aspecten

Dit alles wil niet zeggen, dat de nota in het geheel geen goede elementen bevat. Veel waardering verdienen o.m. de volgende punten:

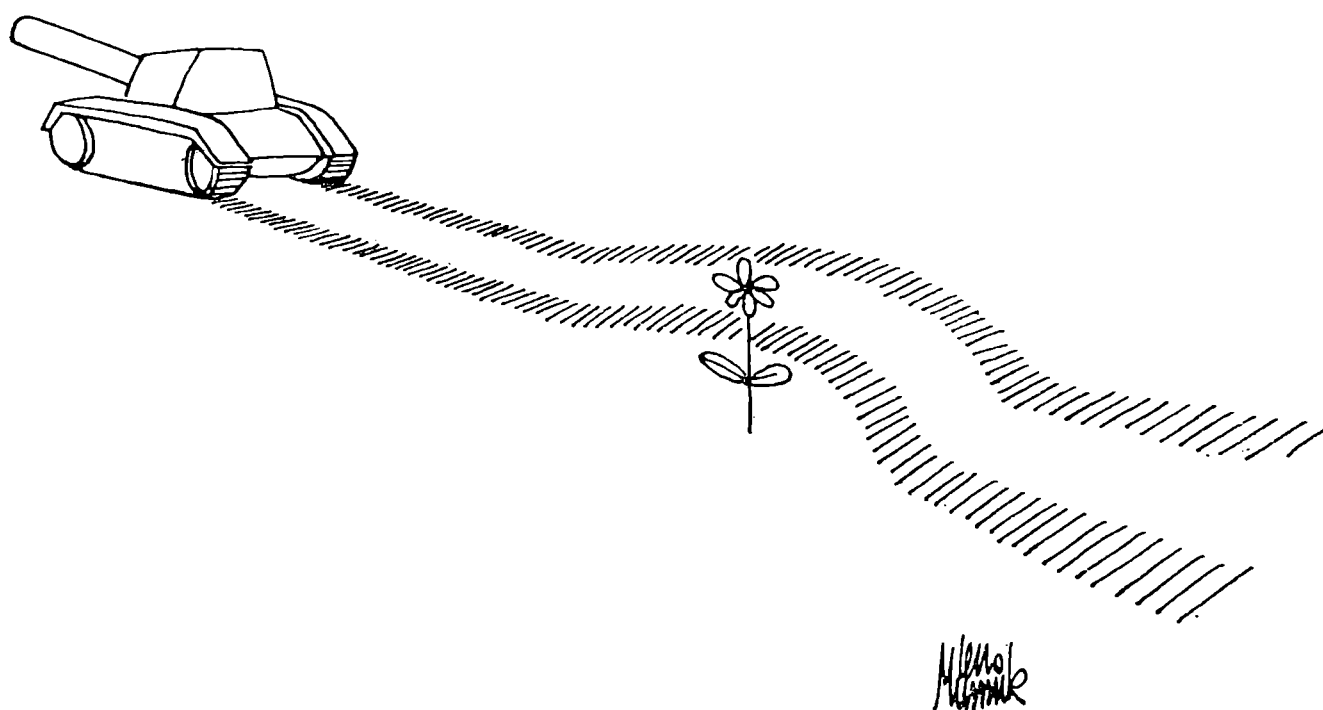
— In de nota wordt de huidige situatie in de wereld als een van 'tot tomeloze hoogte opgevoerde' bewapening getypeerd. Dat geldt met name de beide supermogendheden. Op de voortzetting van de wapenwedloop tussen hen en de geringe resultaten van SALT wordt vrij onomwonden kritiek uitgeoefend.

— Heel expliciet is de nota over de wenselijkheid van een versterking van het Non-proliferatie-streven. In dit verband wordt o.m. gepleit voor een verbod op alle kernproeven.

— Hoopvol is in beginsel ook het streven de rol van de kernwapens terug te dringen. (Maar de uitwerking van dit streven blijft halfslachtig en gevangen in de inkonsistenties en tegenstrijdigheden van de afschrikkingsfilosofie).

— Hoopvol is tenslotte ook, dat de opstellers — meer dan ooit in voorgaande stukken het geval was — de oorzaken voor het falen van wapenbeheersing en ontwapening niet meer primair zoeken in de onwil van de Sowjet-Unie en het kommunistische expansiestreven, maar oog hebben voor de eigen dynamiek van de bewapeningsprocessen. Ook geven zij er blijk van de discussie met de critici van het gangbare beleid niet uit de weg te willen gaan, terwijl er een begin van erkenning is, dat die bezwaren soms hout snijden en dat er niet aan voorbij gegaan kan worden.

Belangrijk in dit verband is de aankondiging, dat de Regering van plan is nader onderzoek te laten verrichten naar de vraag welke economische, sociale en politieke druk is en wordt uitgeoefend op de instandhouding en uitbreiding van de Nederlandse bewapening. Een ander onderwerp, waarover de regering onderzoek wil bevorderen, is dat van de geweldloze oplossing van conflicten —

de sociale verdediging daaronder begrepen. Het zijn belangwekkende initiatieven, die verdienen zorgvuldig gevolgd te worden.

Positieve punten zijn er dus zeker wel te noemen. Maar is dat voldoende? Met enige overdrijving kan worden gezegd, dat de nota naar links wuift, terwijl men rechts afslaat, de doodlopende straat van het strategisch denken in.

De afschrikkingsfilosofie

De dubieuze vooronderstellingen en in-

nerlijke tegenstrijdigheden en uiterst riskante aspecten van de afschrikkingsfilosofie zijn al te vaak — en tot vervelens toe — uiteengezet om ze hier te herhalen. De situatie werd kernachtig samengevat in het bekende SIPRI-jaarboek 1974: 'As time goes on, the severe shortcomings of nuclear deterrent doctrines are becoming known for what they are — inhumane, irrational, positively dangerous and a bar to progress in disarmament' ³⁾. Inderdaad, onmenselijk, irrationeel en gevaarlijk.

Ook de nota blijft in die innerlijke tegenstrijdigheden van de strategie steken. Die

tegenstrijdigheid is fundamenteel en is, kortweg, daarin gelegen dat datgene wat wordt gedaan om de geloofwaardigheid van afschrikking als strategie **ter voorkoming van oorlog** in stand te houden of te verbeteren juist tot fatale resultaten zou leiden, indien de aanvankelijke afschrikking zou falen en men feitelijk **oorlog zou moeten voeren**.

De opstellers zijn zich dit dilemma natuurlijk wel bewust. Telkens wanneer de analyse hen ertoe moet leiden te konkluderen, dat de huidige strategie als **operationele** strategie voor het feitelijk voeren van oorlog volmaakt ongeschikt

8 is en tot de meest fatale resultaten moet voeren, deinzen zij terug en beklemtonen, dat het er primair om gaat om oorlog te voorkomen. Zo wordt de, terechte, vraag opgeworpen of van een beperkt gebruik van tactische kernwapens wel het bedoelde 'waarschuwend effect' uit zal gaan. Zal de tegenstander zich houden aan de 'spelregels' van de flexible-response-strategie?

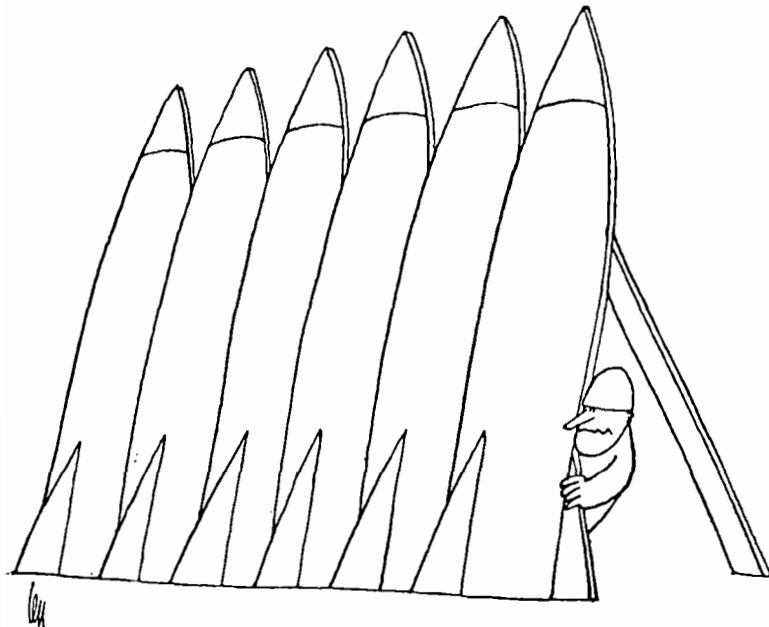
De opstellers moeten toegeven: 'Het valt uit de aard der zaak niet te voorspellen hoe een konflikt zich in werkelijkheid zou ontwikkelen'. En vervolgens steken zij de kop in het zand en schrijven: 'Bij dit alles dient echter wederom te worden beseft dat de strategie als primaire functie niet heeft het voeren van oorlog, doch juist het voorkomen daarvan...'. Maar het probleem is nu juist dat het dreigen met iets wat tot fatale gevolgen zou leiden als het dreigement ten uitvoer zou moeten worden gebracht niet geloofwaardig is. Met de oorlog, die men niet kan voeren kan men ook niet afschrikken. En het is van de nood een deugd maken door nu van de onzekerheden waartoe de eigen analyse leidt het kernstuk van de afschrikking te maken, zoals gebeurt ten aanzien van de zogeheten Amerikaanse nukleaire garanties en het tijdstip van inzet van tactische kernwapens. Aan die tactische kernwapens wordt nogal wat aandacht besteed in verband met de wens de rol van deze kernwapens in de strategie terug te dringen. De discussie draait om de vraag of datgene wat met het bereiken van pariteit bij de strategische kernwapens geldt, namelijk dat hun functie is gereduceerd tot het afschrikken van het gebruik ervan door de ander (al proberen sommige strategen daar weer onderuit te komen), niet óók waar is voor de tactische kernwapens. Dat zou betekenen dat zij uitsluitend zouden worden ingezet na een eerste gebruik ervan door de tegenstander. De nota biedt wel aanzetten in die richting. Gepleit wordt voor een ver-

hoging van de nukleaire drempel. Kleine kernwapens (de zogenaamde mini-nukes) worden afgewezen omdat daardoor de 'waterscheiding' tussen nukleaire en konventionele wapens zou vervagen. Tenslotte wordt opgemerkt dat nu het Warschaupakt ook over tactische kernwapens beschikt er geen sprake meer van kan zijn dat de Westelijke tactische kernwapens zonder meer kompensatie kunnen bieden voor konventionele inferioriteit. De opstellers vervolgen: 'De 'flexible response'-strategie legt daarom (vanwege de vernietigende uitwerking van kernwapens, p.c.) zeer veel nadruk op de mogelijkheden van voorkoming van elke nukleaire inzet, derhalve op het zo hoog mogelijk stellen van de nukleaire drempel'. En elders zeggen zij: 'De gehele tendentie van de strategie is om de uiterste beheersing te betrachten...'. In deze visie past ook wat in de nota wordt gezegd over de bijdrage die het bereiken van konventionele pariteit (een gemeenschappelijk plafond) zou kunnen leveren aan het terugdringen van de kernwapens. Dan zouden deze immers niet meer nodig zijn om de tegenstander ervan te weerhouden van zijn konventioneel overwicht misbruik te maken. Maar dit alles verdraagt zich nu net niet met de strategie van het aangepaste antwoord, die juist de optie tot een eerste en vroegtijdig gebruik van kernwapens open wil houden. Het verdraagt zich evenmin met wat wij weten over de feitelijke militaire opbouw, die een massaal en vroegtijdig gebruik van kernwapens met zich meebrengt ⁴⁾. Over wat de operationele strategie op dit punt is zwijgt de nota. Het is de vraag of die bestaat. Er is immers het fundamentele dilemma, dat de VS vrezen dat de wapens te vroeg en de Europeanen, met name de Duitsers, dat ze te laat zouden worden ingezet. De gedachte van een selektief en beheerst gebruik lijkt mij een gevaarlijke illusie. Zo konkludeert het SIPRI-jaarboek ⁵⁾ (naar aanleiding van de nieuwe Schlesinger-doktrine van de 'selektieve

opties'): 'De kern van de zaak is dat een nukleaire oorlog, omdat de officieel aanvaarde strategie van de aanval op militaire doelen hem 'flexibeler' maakt, ook denkbaarder en daarom meer waarschijnlijk wordt ... weinigen zullen geloof hechten aan de mogelijkheid dat de nukleaire oorlog een beperkte zaak kan blijven. Elk gebruik van nukleaire wapens, ongeacht hun type, zal waarschijnlijk uitlopen op een totale nukleaire oorlog'. Onthullend is wat nu officieel is bevestigd, namelijk 'dat de nukleaire afschrikking in de praktijk zo primitief was, dat ze alleen de optie open liet van een massale totale aanval ... Maar hoe slechts deze situatie ook is, de gevolgen van het overstappen naar een flexibeler strategie van het type, zoals dat nu is aanvaard, zijn, zoals hierboven uiteengezet, nog slechter'. Niettemin juicht de nota deze verandering toe, omdat de geloofwaardigheid van de flexible response erdoor versterkt zou worden. Maar zolang die strategie gehanteerd wordt blijft het streven naar terugdringen van de rol van kernwapens waarschijnlijk een illusie. Dat blijkt ook, nu door anderen voorgestelde maatregelen die deze terugdringing zouden konkretiseren, te weten het afgeven van een zogenaamde no-first-use-verklaring en het instellen van gedenukleariseerde zones in Europa, worden afgewezen omdat zij zich met de strategie niet zouden verdragen en in ieder geval afhankelijk worden gesteld van het bereiken van konventionele pariteit.

De konventionele krachtsverhoudingen (MBFR)

Bij herhaling stelt de nota, dat het bereiken van een 'min of meer gelijk niveau' van konventionele strijdkrachten een voorwaarde is voor het doen van verdergaande stappen, zoals reductie van kernwapens, no-first-use en andere maatregelen en een belangrijke bijdrage zou leveren tot de ontspanning. Hierover

valt wel het een en ander op te merken. In de eerste plaats is het de vraag of er wel sprake is van een duidelijk conventioneel overwicht aan Oostelijke zijde. Een schatting van de krachtsverhoudingen heeft met zoveel onzekerheidsmarges te werken, dat daarover vrijwel niets met zekerheid kan worden gezegd. De meest betrouwbare schattingen ⁶⁾ komen tot de konklusie dat er op verschillende onderdelen onevenwichtigheden zijn, doch dat er in grote trekken zeker geen noemenswaardig overwicht aan een van beide zijden is. De opgenomen tabel ⁷⁾ noemt wel de grondstrijdkrachten en de tanks, maar niet de anti-tankwapens en de helikopters, waarbij het Westen een groot overwicht heeft. Terecht wordt ook opgemerkt dat het tellen van vliegtuigen in een bepaald gebied beperkte betekenis heeft. Zij kunnen immers gemakkelijk van elders worden ingevlogen.

Het Westelijk streven — tot dusver — om in die situatie van overall-symmetrie de a-symmetrie op een onderdeel recht te willen trekken lijkt mij tot falen gedoemd. Zeker, de regering pleit, zoals bekend, voor het inbrengen van de tactische kernwapens in het MBFR-overleg, maar aan de gedachte van het gemeenschappelijk plafond wordt nog vastgehouden. Ook wordt (nog) niet de gedachte geopperd dat de tactische kernwapens zouden kunnen worden afgeruild tegen konventionele troepen. Beide wapensoorten worden als gescheiden probleem gezien en behandeld. Die eis is terecht onaanvaardbaar voor de andere zijde. Vreemd is dat in de nota in het geheel niets wordt gezegd over de verschillende onderhandelingsvoorstellen (ten aanzien van andere onderwerpen gebeurt dit wel) en dat geen onderscheid wordt gemaakt (in de afwijzing ervan) tussen absolute en percentuele reducties. Immers, bij het laatste worden ook de absolute verschillen kleiner. Dat bij de laatste de onevenwichtige verhoudingen zouden worden bevestigd is derhalve niet juist. Over-

rigens is het moeilijk in te zien waarom op een lager niveau een relatief overwicht van grotere betekenis zou worden. Daarbij wordt nog buiten beschouwing gelaten dat de krachtsverschillen noodzakelijk voor een met sukses uitvoeren van een aanval ook in de huidige situatie niet aanwezig zijn.

No-first-use-verklaring

Reeds is gememoreerd dat de nota het afgeven van een verklaring dat men niet als eerste van kernwapens gebruik zal maken verwerpt, of in ieder geval naar een onder de huidige omstandigheden zeer hypothetische toekomst verschuift. Daarbij wordt zo'n maatregel ten onrechte voorgesteld als iets wat men zou doen in een voor het overige ongewenste situatie.

Als wordt gezegd, dat zo'n verklaring tenminste tweezijdig zou moeten zijn, wordt voorbij gegaan aan het feit, dat dit van Oostelijke zijde al bij herhaling is voorgesteld. Voorbij gegaan wordt ook aan het feit dat zo'n verklaring een goede stap zou kunnen zijn in de richting van een gebruiksverbod op kernwapens (dat immers waarschijnlijk het gebruik als vergelding voorlopig open zou laten). Zo'n stap zou grote betekenis kunnen hebben als onderdeel van een beleid dat de verdere verspreiding van kernwapens probeert te voorkomen. Een no-first-use-verklaring zou de meest duidelijke vorm zijn waarin de terugdringing van de functie van kernwapens gestalte zou krijgen. Zij zou bevestigen, dat ook voor de tactische kernwapens geldt, dat hun functie — zo die er is — alleen bestaat in het afschrikken van het gebruik ervan door de andere partij.

Het is opvallend, dat de regering zich hier, zoals elders, min of meer verschuilt achter de onwil van de NAVO-partners op deze gedachte in te gaan. Als een voorstel goed is, behoort het verdedigd te worden, ook al is daarvoor (voorlopig nog) slechts geringe steun te verwachten.

Het zou de intellectuele eerlijkheid dienen, indien wenselijkheid en haalbaarheid duidelijk van elkaar zouden worden onderscheiden.

Kernwapenvrije zones

Ten aanzien van de gedachte aan het instellen van kernwapenvrije zones geldt, wat eerder werd opgemerkt, dat de nota bereid is tot het aanbevelen van vergaande stappen aan anderen, wanneer die maar ver van ons bed plaatsvinden. Zo worden de voordelen van het instellen van kernwapenvrije zones, bij voorbeeld in Latijns-Amerika, het Midden-Oosten en het gebied van de Indische Oceaan, uitvoerig toegelicht. Maar als de zaken dicht bij huis komen worden allerlei bezwaren aangevoerd. Ook geldt hier weer, dat plannen voor dergelijke zones in Europa worden afgewezen alsof het om een partiële maatregel gaat en niet om een onderdeel van een pakket van stappen en van een nieuwe strategie, die zich van het failliet van de atoombewapening probeert te bevrijden. Het is opvallend dat hier een en andermaal voorbij gegaan wordt aan de vele voorstellen, die dienaangaande in de loop der jaren van Oostelijke zijde zijn gedaan en recentelijk nog eens zijn bevestigd. Als in dit verband nog eens wordt gepleit voor een aankondiging dat men de kernwapens van Nederlandse bodem verwijderd wil zien, wordt dat niet gedaan om onze handen schoon te wassen of om ze naar de Bondsrepubliek verplaatst te zien (in feite is het belangrijker dat de wapens uit Duitsland verdwijnen dan uit Nederland), maar omdat zo'n aankondiging het breekijzer kan zijn waarmee de discussie over deze wapens kan worden losgemaakt. Het valt op dat in dit verband, zoals op vele plaatsen in de nota, steeds weer wordt gewaarschuwd voor het risico dat een vérgaande wijziging van de strategie destabiliserend zou kunnen werken en elders (waarbij met name wordt gedacht aan de Bondsrepubliek) voedsel

10 zou kunnen geven aan de wens naar alternatieve veiligheidssystemen, hetzij in de vorm van een bilateraal bondgenootschap met de VS, hetzij in de vorm van een eigen Westeuropese defensie en nucleaire bewapening. Daarover nu iets meer.

Een Westeuropese kernmacht

Het standpunt van de opstellers ten aanzien van het probleem van de Westeuropese kernmacht — die overigens nergens nader wordt omschreven of gedefinieerd — heeft aan duidelijkheid gewonnen vergeleken bij de Defensienota waarin het probleem als 'thans niet zeer aktueel' werd afgedaan en de mogelijke onderlinge strijdigheid van doelstellingen zoals het handhaven van de Atlantische banden, het bereiken van een Europese Unie en het voorkomen van een Europese kernmacht onvoldoende werd geanalyseerd. Erkend wordt nu dat het gevaar minder schuilt in de, inderdaad onwaarschijnlijke, totstandkoming van de WEK als 'bekroning' van de politieke integratie als politieke wilsbeschikking, maar vooral in zich geleidelijk voltrekkende tussenstappen en voorfasen, die door het Non-proliferatieverdrag niet verboden zijn. Toch blijft de indruk bestaan dat men het probleem voor zich uit schuift en slechts hypothetische frikties erkent. Hoe men zich in feite teweer wil stellen tegen de genoemde processen blijft in het duister. Dat kan ook niet goed worden geanalyseerd binnen het juridisch-formele kader van deze nota, die weliswaar de betekenis van technologische, economische en militaire druk in de richting van steeds meer bewapening onderkent, maar deze slechts signaleert en in de analyse niet verder verwerkt.

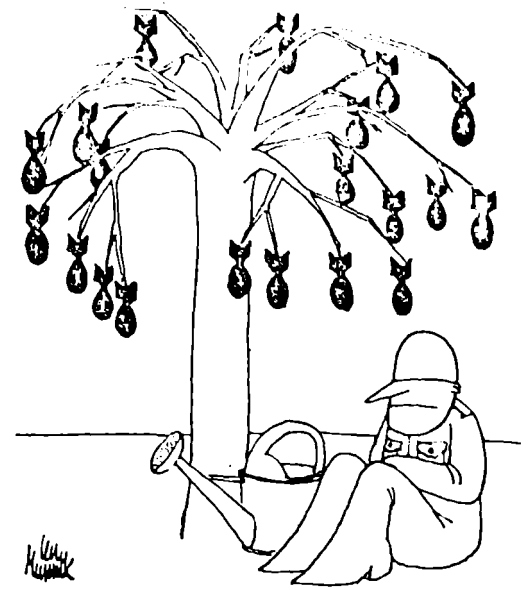
Opvallend is wel, dat terwijl enerzijds de moeilijkheden voor de totstandkoming van een WEK 'schier onoverkomelijk' worden genoemd, elders, zoals gezegd, bij voortduring wordt geschermd met het gevaar, dat de door anderen bepleite be-

leidswijzigingen de Westeuropese kernmacht naderbij zou brengen.

Het lijkt er daarom op, dat de critici van de Westeuropese kernmacht, die ook de huidige afschrikingskoncepties kritiseren, in een val dreigen te lopen, waarin zij met hun eigen argumenten om de oren kunnen worden geslagen. Een uitweg ligt daarin, dat men, en mijn inziens terecht, kan betogen, (a) dat de processen, die tot een WEK kunnen leiden veel minder 'stuurbaar' zijn, dan gemeenlijk wordt aangenomen en derhalve ook minder gevoelig zijn voor politieke daden, die uit gevoelens van verminderde veiligheid voortkomen, en (b) dat de andere strategie die wordt voorgestaan (defensieve afschrikking, no-first-use, kernwapenvrije zones, reductie van taktische kernwapens) in feite de stabiliteit en de veiligheid, ook psychologisch, zullen verbeteren, zodat het gesignaleerde gevaar van een WEK een hersenschim is, waardoor wij ons niet hoeven te laten biologeren.

De Conferentie over Europese Veiligheid en Samenwerking

Juist omdat de nota in het begin terecht stelt dat een vredesbeleid gericht moet zijn op het wegnemen van de oorzaken van spanningen en conflicten, is het teleurstellend dat de paragrafen die zijn gewijd aan de Conferentie over Europese Veiligheid en Samenwerking (CEVS), waarvan hopelijk binnenkort de derde en voorlopig afsluitende fase zal ingaan, zo weinig substantieel zijn. Als de nonchalante en ongeïnteresseerde manier waarop hier over deze conferentie wordt geschreven een aanwijzing is voor het werkelijke belang dat Nederland daaraan hecht, dan komen de mooie woorden over een 'aktief vredesbeleid' wel heel erg in de lucht te hangen. In tegenstelling tot wat in de nota wordt opgemerkt, meen ik dat van grotere vrijheid voor het uitwisselen van ideeën, personen en informatie — hoe gewenst deze doelstellingen op zich ook zijn — geen voorwaarde ge-

maakt moet worden voor de ontspanning. Dit doel kan alleen worden bereikt als gevolg van toenadering en integratie op politiek en economisch gebied. Zolang dat niet het geval is zal dit streven bij de andere partij, terecht of ten onrechte, als een poging tot ondermijning overkomen.

Het Non-proliferatieverdrag

Hierboven is al, als een van de positieve punten van de nota aangemerkt, dat zo onomwonden stelling wordt genomen ten gunste van een versterking van het huidige verdrag tegen de spreiding van kernwapens. Mede naar aanleiding van de recentelijk gehouden zogenaamde Toetsingskonferentie, waar de werking van het NPV is besproken, worden een reeks maatregelen begroet, die de mazen in het net van de proliferatie zouden kunnen dichten. Terecht wordt in dit verband nog eens gewezen op de hypotheek die de voortgaande wapenwedloop tussen de supermogendheden legt op het tegengaan van verdere spreiding van het kernwapen. Hoewel dat argument niet mag worden aangevoerd als een argument ten gunste van proliferatie, wordt toch te zeer de kracht van dit argument onderschat. Is de regering in haar streven om de functie van de kernwapens terug te dringen voldoende serieus en doordrongen van die noodzaak om op dit gebied de concessies te doen om ook op het gebied van de non-proliferatie recht van spreken te hebben? Zolang men voor zichzelf de bescherming door middel van het kernwapen als onmisbaar beschouwt en dit politiek en moreel gerechtvaardigd acht, zolang zal het non-proliferatiestreven in ieder geval hypocriet en weinig effectief blijven.

Sociale verdediging

Terwijl in 1968 de toenmalige minister Den Toom een suggestie om aandacht te besteden aan de ideeën van geweldloze

en sociale verdediging als ondermijnd voor de afschrikking van de hand had gewezen, wordt nu voor het eerst in een regeringsstuk wel enige serieuze aandacht aan een niet-gewelddadig alternatief voor militaire macht besteed! Dat is winst, evenals het verdere onderzoek hiernaar dat zal worden bevorderd. Weliswaar wordt de gedachte nog afgewezen, omdat de kansen op effectief geweldloos verzet niet hoog worden aangeslagen en omdat het systeem dus niet voldoende zou afschrikken, een eerste begin is tenminste gemaakt met het denken over een alternatieve conceptie, die nu zeker nog niet voldoende doordacht is, maar nader onderzoek verdient. Het is dan wel nodig om beide concepties, de militaire en de niet-militaire op dezelfde wijze te beoordelen. Als voor de sociale verdediging geldt dat deze moet worden afgewezen, omdat zij 'geen toereikende garantie biedt voor de beveiliging van de staat en zijn onderdanen tegen de uitoefening van geweld', dan geldt dat minstens zo zeer voor het gangbare systeem, waarmee immers zelfs het fysieke voortbestaan niet kan worden gegarandeerd. Als de militaire afschrikking faalt is de oorlog afgelopen, want de vernietiging is dan een feit; bij de sociale verdediging begint de strijd dan pas.

Vorming en bewustwording

Terecht stelt de nota dat het ontwapeningsbeleid moet worden gedragen en gestuurd door een bewuste en terzake kundige opinie. 'De regering kent daarom grotere betekenis toe aan het op gang brengen en stimuleren van het bewustwordingsproces ten aanzien van vraagstukken van oorlog en vrede'. Het is verheugend dat de opstellers van de nota de bereidheid tonen 'binnen de grenzen van hun mogelijkheden' mee te helpen aan het verstevigen van de basis van dit vormingswerk. Verheugend is ook dat zij hierbij naast het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken ook denken aan

de andere particuliere organisaties en instituten, die zich op dit gebied bewegen. Aan de betrokken organisaties nu de taak om snel voorstellen uit te werken voor die voorgestelde samenwerking.

Konklusies

Hierboven heb ik geprobeerd om te laten zien, dat de nota niet de noodzakelijke konklusies trekt uit de eigen analyse van de tegenstrijdigheden van het afschrikkingdenken. Juist omdat men zich ondanks de meer of minder uitgesproken kritiek op het gangbare veiligheidsdenken uiteindelijk toch weer voegt binnen dat systeem blijft voor een echt ontwapeningsbeleid slechts zeer geringe ruimte over. Dat geldt zeker voor de situatie in Europa, waar wij het nauwst bij betrokken zijn. Door een overtrekken van de aan beleidswijzigingen verbonden risico's worden de beschikbare marges onbenut gelaten. Soms is niet duidelijk of de regering dat zelf niet wil of omdat zij vreest voor gebrek aan instemming bij de bondgenoten. Erkend moet worden dat die beperkingen reëel zijn zolang Nederland lid blijft van de NAVO en of de mogelijkheden daar buiten groter zijn is nog maar de vraag. Maar de bewijslast rust op diegenen, die de NAVO als beste middel zien om onze doelstellingen te bereiken en die ons schrik proberen aan te jagen voor alle alternatieven.

Een ander beleid

Ook zonder bij voorbaat geheel met de NAVO en de afschrikkinggedachte te breken zijn er wel degelijk stappen denkbaar, die voldoende met de huidige situatie breken om perspectief te openen op een minder riskant systeem. Tot zo'n beleid zou je kunnen rekenen: — het niet baseren van de militaire afschrikking op een, hoogst onwaarschijnlijke, grote, bewuste aanval, maar op het beheersen van goedgevoelde ongewilde crisis-situaties

— erkennen dat tactische kernwapens als enige functie kunnen hebben het verhinderen van een gebruik van die wapens door die tegenstander; wanneer zij geen rol meer spelen als compensatie voor konventionele zwakte bij crisisbeheersing kan hun aantal, ook eenzijdig, drastisch worden gereduceerd
— in zo'n nieuwe strategie passen logisch het afgeven van een, eventueel eenzijdige, 'no-first-use'-verklaring en gedenukleariseerde zones in Europa
— afzien bij de MBFR-onderhandelingen van een gelijk plafond voor konventionele troepen in Centraal Europa en het aanvaarden van percentuele reducties
— stimuleren van het gesprek over de kernbewapening door het in het geding brengen van de legering van kernwapens in Nederland; afzien van nucleaire taken door Nederland
— uitwerken van een beleid ten aanzien van de Westeuropese integratie, waardoor het gevaar van een Westeuropese kernmacht, ook in zijn voorfasen, zo effectief mogelijk wordt tegengegaan.
Leiden, 24 juni 1975

Philip P. Everts

11

[1] *De toekomst van Europa*, standpuntbepaling van het Interkerkelijk Vredesberaad, Voorburg, 1972.

[2] Aangezien ik slechts de beschikking had over een gestencilde tekst wordt van verwijzing naar de desbetreffende pagina's van de nota steeds afgezien.

[3] *SIPRI-Yearbook on World Armaments and Disarmament 1974*, Stockholm, 1974, p. 64.

[4] Vergelijk M. J. BRENNER, *The Tactical Nuclear Strategy and European Defence: A Critical Reappraisal*, *International Affairs* 51 (1975), pp. 1, 23—42.

[5] Hier aangehaald uit de NIVV-samenvatting *Wapenfeiten 1975*, p. 15.

[6] Zo bij voorbeeld de SIPRI-publikatie *Force Reductions in Europe*, Stockholm, 1974.

[7] Overgenomen uit *The Military Balance, 1974—'75*, London, 1974, p. 101.